

TM	Г. XXXVII	Бр. 1	Стр. 405-420	Ниш	јануар - март	2013.
----	-----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 316.422.42/.44 : 316.62

Pregledni rad

Primljeno: 12. 04. 2010.

Revidirana verzija: 07. 03. 2013.

Odobreno za štampu: 21. 03. 2013.

Tatjana Milivojević

Univerzitet Megatrend u Beogradu

Fakultet za kulturu i medije

Beograd

BOLESTI UBRZANJA VREMENA

Apstrakt

Savremeni čovek doživljava radikalnu promenu odnosa prema vremenu usled pojave novih, ekonomističkih parametara koji kontrolišu njegov život. Diktatura brzine, urgentnosti, „instantizma“ i kratkog roka, kao novih jedinica za merenje vremena ustoličila se sredinom osamdesetih godina prošlog veka kad i ekonomska i finansijska globalizacija, omogućena informaciono-tehnološkom revolucijom. Zajednička im je brzina koja je u samom srcu kapitalističkog sistema: što se kapital brže obrće, to je profit veći. Kulturu urgentnosti, koja postaje mentalna paradigma i okvir delanja, odlikuju hipervalorizacija akcije kao antitoda egzistencijalnoj neizvesnosti i sabijanje vremena koje se odražava u imperativu da se postiže sve više sa sve manje (vremena, resursa itd.). Urgentnost koja osvaja profesionalnu i privatnu sferu življenja predstavlja izopačenu svest o vremenu koja dovodi do korozije ljudskog karaktera i međuljudskih odnosa, te do ozbiljnih individualnih i društvenih poremećaja.

Ključne reči: vreme, instantizam, brzina, urgentnost, bolesti

PATHOLOGIES OF TIME ACCELERATION

Abstract

The modern man has experienced a radical change in the way he perceives time due to newly-emerging life-controlling economic parameters. The dictatorship of new units of time – speed, urgency, "instantism", and tight deadlines – was established in the mid-1980s together with economic and financial globalization, which was made possible by the IT revolution. The common denominator of these notions is speed, which lies in the core of capitalism: the faster the turnover of capital, the

tmilivojevic@megatrend.edu.rs

greater the profit. The culture of urgency, which has become a mental paradigm and a framework of activity, is characterized first by hypervalorization of activity as the antidote to existential uncertainty and, second, by compression of time, reflected in the imperative to achieve as much as possible with as little time (or resources, etc.) as possible. The urgency which invades the professional and private spheres of life represents a distorted perception of time corroding the human character and interpersonal relationships and causing serious individual disorders and social disturbances.

Key Words: Time, Instantism, Speed, Urgency, Pathologies

„Važnija mi je brzina od preciznosti,
jer troškovi kašnjenja uveliko prevazilaze troškove greške“
(Percy Barnevik).

„Što jedna civilizacija brže napreduje,
to ranije umire ostavljajući mesto drugoj“
(Henry Havelock Ellis).

EFEKTI KVANTIFIKACIJE VREMENA

Istoričari nauke se slažu s konstatacijom da je moderna fizika nastala sa Galilejom koji je, prvi u istoriji, vreme posmatrao kao veličinu koja se može kvantifikovati čime se može uvesti poredak u trajanje. Lešek Kolakovski podseća da je širenje trgovine imalo presudan uticaj na razvoj racionalizma (Колаковски, 1982). Racionalnost, naime, ima koren u latinskoj reči, *ratio* koja znači računjanje, proračunavanje, označavajući tako naviku razmišljanja u terminima verovatnoće, odmeravanja vrednosti saznanja pomoću njegove proverljive korisnosti, odbacivanje verovanja koja nemaju mogućnosti da uvećaju ljudski nagon za gospodarenjem zemljom (Ibid.). Uski racionalizam, koji ne uključuje u sebe svoje čulne preduslove niti vrednosno orijentisane dimenzije uma (kod Platona, Paskala, Kanta itd.) oslanja se na raščlanjivanje i kvantifikovanje svega postojećeg. To je omogućilo neverovatan napredak nauke i tehnologije, ali i sve veći „zaborav bića“ (Хайдегер, 1988) i nasilje nad „stvaralačkim trajanjem“ (Bergson, 1959).

Racionalističko-matematički model stvarnosti i način shvatanja (bolje rečeno, merenja) vremena, koji je imao odlučujući uticaj na zapadnu misao, svodi stvarnost na linearnu, jednosmernu sukcesiju događaja (za razliku od cikličnih shvatanja vremena), a čoveka postavlja u trenutak, pritešnjen između dva beskrajna niza: prošlosti i budućnosti. Vreme postaje „negostoprmljivo“ stanište, jer nas stalno proteruje iz sebe samog ne ostavljajući nam drugu šansu. Ako nije uvek neprijatelj kome želimo na sve načine da umaknemo, vreme nam je bar briga, preokupacija.

Ovo možda objašnjava našu metafizičku strast za brzinom, kojom kao da želimo da pobedimo vreme, kao da već sama ideja brzine sadrži obećanje oslobođenja od neumitnosti vremenskog proticanja. Odatle i naše nervozno nestrpljenje u odnosu na sva čekanja i „prazne hodove“ u svakodnevnom životu.

Poslednje decenije XX veka bile su već obeležene neodoljivim usponom vladavine brzine, žurbe, koja postaje dominantan modalitet uređenja i organizovanja kolektivnog života. U tom smislu je užurbanost, ili permanentno stanje urgentnosti, pokazatelj načina na koji funkcioniše savremeno društvo, čiji je odnos prema vremenu prožet logikom posedovanja i rentabilizovanja: imati/nemati vremena, gubiti vreme, trošiti vreme, uložiti vreme, dobiti na vremenu i sl. Neprekidno nastojimo da dobijemo bitku sa vremenom, da ovladamo njime, dok je ono, po svojoj suštini neuhvatljivo. I neumitno. Savremeni čovek, kome je nametnuta nužnost permanentne brzine, suočava se sa novim oblicima poremećaja: depresivnom implozijom („raspad sistema“) i adiktivnom eksplozijom („drogiranje“ brzinom i trenutačnim, impulsivnim prelaskom u akciju) (Usunier, 1995).

Govorićemo, u ovom tekstu, o tim patološkim manifestacijama, nastojeći da odredimo društvene uslove koji ih proizvode, da bismo temu urgentnosti prikazali ne samo kao pokazatelj odnosa savremenih tehnološki i ekonomski razvijenih društava prema vremenu, već i njihovog odnosa prema smislu ljudskog delanja i življenja. Naime, vreme, naša iskustva vremena i u vremenu, i pitanje smisla su nerazdvojivi.

Dijagnoza današnje situacije, u pogledu vremena, već je ustanovljena i široko prihvaćena: individualni i kolektivni životni ritmovi su doživeli duboki preobražaj, usled socijalnih, političkih, ekonomskih i tehnoloških mutacija. U velikom broju radova posvećenih ovoj temi, naglašavaju se brze metamorfoze odnosa prema vremenu koje se tumače kao simptomi evolucijâ (ne može se govoriti o evoluciji u jednini, jer je reč o mnogim različitim dimenzijama) naše civilizacije. Te analize se odnose na različite dimenzije modernog života: naročito na odnos između rada i svakodnevnog života, na oblike ustrojstva vremena, na odnos informacionih tehnologija prema realnom ili asinhronom vremenu, na pamćenje jedne zajednice i izgradnju njene budućnosti, na evoluciju ekonomskih i politikoloških paradigmi (Aubert, 1998; Ehrebenrg, 1998; Eriksen, 2003; Usunier, 1995).

ŽUDNJA ZA TRENUTKOM I BEKSTVO U URGENTNOST

Urgentnost, hitnost, kao vrhunac žurbe, percipira se kao deficitarni razmak između vremena (ritma, trajanja) koje se procenjuje kao neophodno da bi se ostvario neki zadatak ili postigao neki cilj, i vremena

kojim se raspolaže za njegovo realizovanje a koje je ograničeno spoljašnjim, obavezujućim rokom. Profesionalna sfera je uveliko kolonizovala i privatnu sferu u kojoj je takođe sveprisutna žurba, u obema se funkcioniše na sličan način. Kanoni ekonomske racionalnosti, utilitarizma, konkurencije, rentabilnosti, efikasnosti i maksimalizovanja profita šire se na „upravljanje” privatnim aktivnostima i odnosima. Kao što ćemo istaći u daljem izlaganju, dok je u poslovnoj sferi ekonomski neuspeh loš ishod koji se mora izbeći, u privatnoj sferi to je propuštena prilika. Ovaj oportunistički stav odražava rentabilističku, posedničku viziju vremena, ali je isto tako motivisan nastojanjem da se izbegne dosada i ispuni praznina stvorena realnim vremenom koje se opire idealizovanim i narcističkim očekivanjama savremenog pojedinca, opsednutog performansom i opterećenog perfekcionizmom. Videćemo kako u grčevitoj, gotovo paničnoj potrazi za intenzitetom trenutka da bi pobeгаo od vremenskog toka, užurbani pojedinac razvija nove tipove neuroza i kompulzivnih ponašanja.

Već izvesno vreme, a poslednjih desetak godina sve intenzivnije, naučnici i stručnjaci društvenih i humanističkih nauka suočavaju svoje analize sa analizama ljudi „sa terena „ (političarima, menadžerima itd.) razmenjujući mišljenja o novim društvenim temporalnostima: ritmovima urbanog života; kolektivnoj transformaciji vrednosti koja se pridaje vremenu; imperijalizmu ekonomskih modela performanse i uspeha; mesta i uloge slobodnog vremena i velikih kolektivnih događaja; individualnoj i socijalnoj patologiji brzine i urgentnosti; vremenskoj dimenziji demokratskog projekta itd.

Ovde ćemo se baviti individualnim i društvenim bolestima uzrokovanim brzinom i hitnošću, odnosno njihovim preduslovima i značenju.

TIRANIJA VREMENA

Dok se, zahvaljujući brzim transportnim sredstvima i novim komunikacionim tehnologijama, sve više oslobađamo prostornih ograničenja, izgleda da smo sve više predati na milost i nemilost tiraniji vremena. Užurbanost kao obrazac delovanja, dugo je predstavljala relativno redak, izuzetan način rešavanja problema. Međutim, to više nije slučaj. Poslednje decenije su obeležene neumoljivim usponom vladavine užurbanosti koja postaje dominantan modus društvene regulacije problema i odnosa, i organizacije kolektivnog života.

Žurba ili urgentnost je sveprisutna. Ovaj pojam je ovladao medijima: na primer, instant vesti u realnom vremenu (*real-time*), ali je prethodno osvojio i društveno polje. Niko, naravno, ne osporava opravdanost urgentnosti na humanitarnom, socijalnom, medicinskom ili ekonomskom planu. Što se tiče ovog poslednjeg, svesni smo toga da su preduzeća, koja posluju pod pristiskom opasnosti da ih druga preteknu i

eliminiraju u kontekstu globalizacije i ekstremno pooštrene konkurencije, neizbežno suočena sa imperativom sve brže reaktivnosti. Izgleda, međutim, da praksa i navika delovanja u stanju urgentnosti često prekoračuju granice nužnosti pretvarajući se, mimo svesti i volje subjekata, u sveprožimajuću ideologiju i kulturu. U tom smislu, urgentnost predstavlja simptom zbrke, meteža i nemoći savremenih ekonomski i tehnološki razvijenih društava, koja ne znaju više kako da reaguju pod udarima problema koje treba blagovremeno rešavati pre nego što se otmu kontroli. Pritom se pojam blagovremenosti, sve više sužava i usitnjava (sa dana na deo dana, sa sata na minut, sa minuta na sekundu).

DEFINICIJA URGENTNOSTI I ELEMENTI KOJI JE ODREĐUJU

Urgentnost je višeznačan pojam, koji označava istovremeno: 1) jednu situaciju (situaciona ili kontekstualna urgentnost), 2) procenu te situacije (subjektivna percepcija urgentnosti) i 3) akciju kojom se, u skladu sa tom procenom, odgovara na situaciju (neposredna, brza, trenutačna reakcija). Dovodeći stvari do apsurdna, možemo zaključiti da je jedna situacija urgentna, jer se procenjuje da je urgentna i da kao takva, zahteva urgentan odgovor (Aubert & Jaureguiberry, 2000). Iako može da ima objektivni osnov, urgentnost je često subjektivnog karaktera, a ta subjektivna dimenzija je pod uplivom vrednosnog sistema društva ili ličnosti koja procenjuje stepen hitnosti nekog zadatka, akcije ili reakcije. Na delu je proces skliznuća značenja pojma sa nužnosti koja realno zahteva brzu reakciju, na manje više sistematski ili automatski način delanja i reagovanja u svim situacijama.

Da bismo objasnili ovo skliznuće, treba podsetiti koji procesi prethode i uslovljavaju promenu našeg odnosa prema vremenu, čiji je najekstremniji simptom upravo permanentno stanje urgentnosti. Prvi proces se sastoji u transformaciji privrede savremenih društava, koja su postepeno ili naglo, prešla sa manje ili više planske, državne regulacije tržišta na logiku finansijskih tržišta. Drugi proces je tehnološke prirode i sastoji se u informacionoj revoluciji koja je nastala fuzijom telekomunikacije i informatike.

Spoj ova dva fenomena je ustoličio vladavinu finansijske ekonomije, rukovođene diktaturom „realnog vremena“ (*real-time*) i brzinom, tačnije rečeno, trenutačnošću odgovora i reakcija na signale koje emituje tržište. Logika koja leži u strukturi ove vrste ekonomije prelila se na sve društvene sfere, namećući isti imperativ trenutačnosti.

Za privredne subjekte, logika trenutačnosti, nametnuta mehanizmom funkcionisanja finansijskih tržišta, koja moraju da se prilagođavaju u minuti, znači prelazak konkurentnosti iz prostorne u vremensku dimenziju. Naime, samo se dobitkom na vremenu stiže

konkurentna prednost i osvajaju nova tržišta. Fokusiranje na vreme se odražava i na način na koji se privredne organizacije projektuju u budućnost, te tako prisustvujemo procvatu „ideološkog kratkoročizma“ koji karakteriše savremeni način poslovanja, ali i života. Ukratko rečeno, naš svakodnevni ritam života i rada, obeležen je imperativom hiperreaktivnosti¹. U izuzetno konkurentnom okruženju u kojem se odvija poslovanje, brzina akcije (na primer, inovacije) i reakcije (na stimulse iz okruženja, pa tako i na tuđe inovacije) doista predstavlja prvo i apsolutno pravilo preživljavanja. Odatle sledi neprestano skraćivanje rokova, ubrzavanje tempa i maltene simultanost akcija. Jedna vrsta ideologizacije ili mistifikacije urgentnosti prožima organizacije. Cilj te ideologije, koja utemeljuje i organizacionu kulturu u mnogim kompanijama, jeste da se „ljudi, za koje se veruje da su previše spori, mlitavi, složeni i nepouzdana u poređenju sa mašinama, usmeravaju ka postizanju sve veće brzine“ (Usunier, 1995), kao i da se drže u nekoj vrsti stalne raspoloživosti. Time organizacija postiže stanje konstantne budnosti i pripravnosti, da joj ne bi promakla nijedna prilika i da bi što brže ili pre drugih odgovorila na svaku od njih.

Ali ovaj prevrat, odnosno poremećaj odnosa prema vremenu, proširio se na sve sfere života, jer se profesionalni način i ritam funkcionisanja neminovno reflektuju i na društveni i na privatni život. Zbog potrebe za stalnim prilagođavanjem nezaustavljivom ubrzanju ritma i procesa rada, urgentnost je postala mentalni okvir (*mindset*) našeg delanja. Kanoni ekonomske racionalnosti (maksimum rentabilnosti, produktivnosti, korisnosti, efikasnosti) šire svoje pipke i osvajaju našu privatnost, međuljudske odnose i način na koji organizujemo slobodno vreme (Bonnevill, 2001). Uporedo sa „instantizmom“ globalnog vremena determinisanog ekonomskim i finansijskim transakcijama, i novim komunikacionim tehnologijama, i „relaciono vreme“, tj. sfera odnosa među pojedincima i društvenim grupama, određeno je brzinom i trenutačnošću interakcija (Isto).

Prethodna tvrdnja navodi nas da se pitamo koje su posledice ovih novih načina funkcionisanja u vremenu ili novog odnosa prema vremenu, na kolektivnom i individualnom, profesionalnom i ličnom planu. Valja otkriti koji je smisao nastojanja da se kontroliše i vlada vremenom. Koje su implikacije i, eventualno, izopačeni, destruktivni efekti obuzetosti trenutkom, nauštrb vremenskog kontinuuma koji obuhvata i spaja dimenzije prošlosti, sadašnjosti i budućnosti?

¹ Odatle možda i sve veći broj hiperaktivnih pojedinaca i dok se taj simptom kod dece proglašava poremećajem, jer otežava život roditeljima i vaspitačima, kod odraslih se hvali i promovise kao vrednoća, motivisanost, energija, dinamizam i slično.

MEHANIZMI BORBE PROTIV KONAČNOSTI

Da bismo razumeli smisao nastojanja da se ovlada vremenom, treba da razumemo način na koji čovek interiorizuje vreme i sagledava sebe u odnosu na sopstvenu konačnost. Hajdeger (1987) je ustanovio da iskustvo vremena i vremenska sinteza podrazumevaju ljudsku konačnost: vreme se ne može doživeti niti sagledati nezavisno od egzistencijalne konačnosti.

U knjizi *Vreme i sudbina (Temps et destin - 1992)* francuski filozof Marsel Konš (Marcel Conche) nabraja iluzije kojima čovek pribegava u nastojanju da dâ smisao svojoj delatnosti, uprkos konačnosti, smrtnosti i da, time, izbegne zastrašujuće i nepodnošljivo osećanje ništavila. Termin „iluzija“ ne znači da se radi o neistinitim tvrdnjama, pukim fikcijama, već o tome da se one koriste kao odbrambeni mehanizmi ili paravani u bolnom suočavanju sa ljudskom ograničenošću, slabošću i konačnošću.

Prva je **moralna iluzija**, kada zamišljamo da moralnim delima stičemo zasluge koje nam pripadaju kao trajna svojstva. Moralni čovek stiče neku vrstu prava nad vremenom. Kategorički moralni imperativ znači da treba da postupamo na određeni način, zato što tako treba, ne očekujući nikakvu nagradu. Treba moralno postupati, uprkos smrti. „Treba, iako si smrtan“ takođe je govorio Montenj (Montaigne). Moralna volja je, stoga, suštinski tragična.

Druga je **religiozna iluzija**. Naše postojanje – ili postojanje besmrtnog načela u nama, duše ili uma – beskrajno produžava posle naše smrti. Poništavajući smrt, ovo verovanje ima funkciju iluzije u smislu u kojem je iluziju okarakterisao Frojd. Suština nije u tome da li Bog postoji ili ne, već u tome što igra ulogu iluzije onda kada čoveku služi samo da prikrije njegovu smrtnost.

Treća je **društvena iluzija**. Borimo se protiv smrti i zaborava trudeći se da steknemo ime, ugled, prestiž i slavu. Nastojimo da ne umremo potpuno, da trajemo kroz dela koja ostavljamo iza nas, kroz potomstvo, uprkos tome, ili upravo zbog toga što usvajamo hipotezu individualne smrtnosti.

Četvrta je **ontološka iluzija**. Verujemo u supstrat postojanja, u biće. Posmatrajući svoju kuću, knjige, nameštaj, biljke, verujemo u solidnost, konzistentnost tih stvari koje uzimamo za „stvarnost“. Zaboravljamo da ne posedujemo ništa i da je sve to prolazno, propadljivo, ili čak prividno. Verujemo u postojanost prolaznih stvari zaboravljajući sebe u njima. Nalazimo se na strani poseda, svojine, „imati“ a ne na strani „biti“ ili mudrosti koja podrazumeva spokojnu ravnodušnost (što ne znači umišljenu indiferentnost ili pasivnost i neodgovornost) prema konačnim, prolaznim stvarima.

Peta je **praktična iluzija**, u kojoj akcija i zauzetost deluju kao razonoda, u paskalovskom smislu reči. U akciji je čovek usmeren na kratak rok: na sledeći potez, na naredni podsticaj na akciju. Misli koje

rukovode akcijom protiču u suženom fragmentarnom vremenu, jer da bi mogao uopšte da dela, čovek mora da zaboravi neizmernost vremena prirode i univerzalne smrti. Koncentrisan je samo na činjenicu da nešto radi, ne uviđajući da je to osuđeno na ništavilo. Aktivan čovek koji dela, žuri, koji je stalno zauzet i obuzet planovima, živi u stanju paskalovske razonode, odnosno zaborava i iluzije u odnosu na suštinu svoje egzistencije i njen krajnji ishod. Ovim se nipošto ne želi reći da čovek, da bi obitavao u istini, treba da odustane od akcije i da se posveti samo kontemplativnom životu ili da se prepusti entropiji. Da bi njegova delatnost imala smisla, čovek treba da joj se posvećeno preda, ali ne gubeći iz vida širu vremensku perspektivu koja je jedini okvir svrsishodne akcije.

Među iluzijama koje smo nabrojali, očigledno je da su poslednje dve one koje oblikuju današnju svest. Naše društvo živi u iluziji posedovanja i u iluziji akcije, koje su međusobno povezane: delati da bi se imalo više, da bi se više steklo (predmeta), da bi se osvojilo više (tržišta). Ali i sama aktivnost, nezavisno od osvajanja i sticanja, postaje sama sebi svrha, pa tako vidimo mnoge prezauzete, užurbane pojedince koji grozničavo popunjavaju prazninu takozvanog slobodnog vremena raznoraznim intenzivnim aktivnostima (sportskim, rekreativnim, turističkim, itd). Postaju zavisnici od brzine, kretanja, akcije, „adrenalinskih šokova“. Mirovanje, usporavanje tempa, „ne-činjenje“ doživljavaju kao ništavilo, užas, umiranje. Biti, za njih, jednako je raditi.

Umnožavanjem aktivnosti da bismo odagnali osećaj ništavila, da bismo sačuvali svoje mesto pod suncem, obezbedili opstanak, u grčevitom nastojanju da svim sredstvima udaljimo granicu smrti, hranimo iluziju omnipotencije. U društvu koje je sve „bolesnije od vremena“, u kojem se vreme zakovitlalo i otrglo kontroli, najupadljiviji simptom je vladavina urgentnosti.

UŽURBANI ČOVEK ILI ILUZIJA VLADANJA VREMENOM

Subjektivni odnos prema urgentnosti ima dva lica: s jedne strane, može da se doživljava kao prinuda i ograničenje, u smislu da je nemoguće odvojiti vreme potrebno za akciju, ili kao obaveza da se nešto neodložno uradi. S druge strane, može da izražava volju za svemoći. U svakom slučaju, urgentnost iznosi na videlo, na ekstreman i radikalna način, odnos prema vremenu obeležen logikom posedovanja i rentabilizovanja. Neprestano težimo da prisvojimo vreme, koje doživljavamo kao kvantitativnu datost, koju treba da raščlanimo da bismo je lakše kontrolisali i posedovali. Imati vremena, nemati (dovoljno) vremena, dobiti na vremenu, uštedeti vreme, „vreme je novac“ i sl. su sve izrazi koji govore o vremenu i nama, nama u vremenu i s vremenom. Stalno

težimo da potčinimo vreme, da dominiramo njime, dok je ono, po svojoj prirodi, neuhvatljivo i ireverzibilno.

Ali nastojeći da posedujemo vreme, izazivamo suprotan efekat, taj da ono pritiska, kontroliše i poseduje nas. Pre svega zato što nam je odbrojano, što nije bezgranično, što je usko omeđeno neprobojnim granicama, od kojih je krajnja smrt. Nemoguće je promišljati odnos prema vremenu bez promišljanja odnosa prema smrti i, u tom smislu, urgentnost se pokazuje kao krajnje pooštavanje napetosti vremena u odnosu na približavanje smrti. Definicija reči „urgentnost“ je tu da nas podseti na neumitnost, počev od latinskog korena, *urgere*, koji znači stiskati, požurivati, gurati, goniti u stopu, pritezati, pritiskati, gnječiti, gaziti, tlačiti, primenjivati silu nad nečim ili nekim, štaviše kinjiti, mučiti. Termin se koristio i u značenju insistiranja, navaljivanja da se nešto uradi, satiranja u nastojanju da se dostigne neki cilj. Tek kasnije se značenje urgentnosti pomerilo ka onome što primorava na akciju bez odlaganja, ili što ne trpi odlaganje i podrazumeva nužnost brze reakcije.

Kao što ističe Fransis Žoregiberi:

„Urgentnost uvek izvire iz dvostruke percepcije: s jedne strane, da jedan nezobilazan segment stvarnosti podleže scenariju sa dramatičnim ili neprihvatljivim posledicama i, s druge strane, da samo izuzetno brza, munjevita akcija može da spreči da se taj scenario ostvari do kraja... Drugim rečima, preči katastrofa ako se nešto hitno ne preduzme“ (Jauréguiberry, 2000, stp. 86).

Šta je, međutim, katastrofa *par excellence*? Naravno, smrt. Odatle pribegavanje mnoštvu aktivnosti da bi se odložio, sprečio njen dolazak. Upravo urgentnost otkriva ireverzibilnost vremena, jer direktno ukazuje na granicu preko koje je previše kasno vratiti se unazad jer ulazimo (izlazimo?) u smrt, tj. u apsurd, pošto u našim društvima ne postoji više smisao izvan stvarnosti u kojoj živimo, *hic et nunc*. Sa deteologizacijom (nema više transcendentnog Boga) i nestankom velikih sistema nosilaca smisla (nema više transcendentnog Smisla) ne postoji više ni simbolički put koji treba preći i ostvariti da bi se približilo smislu koji postoji izvan sadašnjeg trenutka. Sve se dešava ovde i sada, u sadašnjem trenutku koji savremeni čovek apsolutizuje i sakralizuje, što objašnjava i opravdava logiku i diktaturu urgentnosti.

Urgentnost savremenog življenja otkriva, dakle, svoj puni smisao u sprezi sa voljom da se pobedi smrt. Urgentnost se drži na dva stuba, dva načela: načelu borbe za opstanak, za preživljavanje (veoma prisutnom u aktuelnoj tržišnoj utakmici, ali i u pristupu i upravljanju humanitarnim katastrofama) i načelu volje za moć, gde ovladavanje vremenom korelira sa ovladavanjem prostorom u težnji za sveprisutnošću i umnožavanjem prilika (omogućenom novim komunikacionim tehnologijama). A želja za sveprisutnošću i svemoći, u osnovi, nije ništa drugo do težnja za božanskom moći.

Poriv da se trijumfuje nad vremenom izražava se u težnji za egzistencijalnom sveprisutnošću, želji da se život maksimalno iskoristi i da se istovremeno realizuje maksimalan broj mogućnosti, da se slučajno nešto ne propusti, da se nigde ne bude „na gubitku“. U privatnom životu, strahuje se, ne kao u profesionalnoj sferi, od ekonomskog poraza, već od propuštene prilike. Vođen željom da mu život, u svakom trenutku i na svakom planu bude uspešan, gonjen opsesijom postignuća, učinka, i intenziteta, „užurbani čovek“ je, u tom pogledu, savršeni predstavnik svoga doba. U doba kada ideja religioznog spasenja, ili veliki društveni projekti (neki će reći utopije) ne ocrtavaju više transcendenciju nade, koja proizvodi poistovećenje sa nečim većim, značajnijim od sebe, pojedinac ne vidi ništa više iza ili iznad bliske linije horizonta sopstvenog života. Zbog toga je u grču da ostvari taj jedan život, po svaku cenu. Pošto je sopstveni demijurg (mitologizacija *self-made man-a*), menadžer sopstvenih resursa (mistifikacija *self-development-a*), smisao njegove egzistencije se meri intenzitetom i raznovrsnošću doživljaja koje mu ista pruža. Ova logika uvek postojeće ili potencijalno bolje alternative ne generiše automatski urgentnost, ali joj pogoduje: vreme se pre nagljuje, pospešuje da bi se ugrabile prilike. Treba uvek biti u situaciji da se nešto ne propusti, uvek na raspolaganju, „konektovan na dobre mreže“, spreman za trenutačno menjanje „kanala“ (*channel-surfing, zapping*), na program koji se, najednom, čini boljim ili zanimljivijim. Poistovećujući „više“ sa „bolje“, pojedinac nastoji da, sledeći logiku multiplikovanja proizvoda, usluga, prilika i mogućnosti, multiplikuje sam sebe, živeći više života u jednom, igrajući više uloga.

Ako i možemo da sagledamo na koji način ovaj „obavezni“ odnos prema urgentnosti oblikuje i redefiniše ličnost savremenog, „užurbanog“ čoveka, nismo još pokazali sve posledice koje iz toga proizlaze, naročito ne one patološke. Ovde, međutim, treba razlikovati patologije urgentnosti od onog što bismo mogli da nazovemo, patologijama trenutačnosti.

BOLESTI URGENTNOSTI

Erenberg (Ehrenberg, 1998) tvrdi da je „umor od samog sebe“ preuzeo primat nad neurotskom anksioznošću, koja je bila dominantna patologija krajem XIX veka. Profilu „klasičnog“ neurotičara, čija neuroza nastaje zbog permanentnog unutrašnjeg sukoba između njegovih želja i društvenih zabrana, on suprotstavlja profil „nedovoljnog“, „manjkavog“ čoveka koji pati zbog nemogućnosti da uvek bude na visini očekivanja i nesposobnosti da se uspešno nosi sa sve ekstremnijim unutrašnjim zahtevima. U odnosu na prvog, koji trpi preveliki pritisak zabrana, drugi trpi zbog suviška mogućnosti.

Savremeni pojedinac, kome se nameće obaveza da dela po svaku cenu i sve brže i brže, oslanjajući se pritom samo na svoje unutrašnje

resurse, oseća da je prinuđen na inicijativu mnogo više nego na poslušnost: on je suočen sa pitanjem šta je moguće, a ne šta je dozvoljeno uraditi, te manje trpi prinudu odricanja (dozvoljeno/zabranjeno) nego prinudu ograničenja (moguće/nemoguće). Međutim, postoji toliko mnogo mogućnosti i toliko različitih oblasti dostignuća, a treba ih ostvariti takvom brzinom da to postaje nemoguće. Osećaj da se nikada ne može dovoljno uraditi, da se ne može uvek biti na visini i da se zadato (mogućnost se doživljava kao zadatost) ne može ostvariti u datom roku, opisan u knjizi *Cena izvrsnosti (Le coût de l'Excellence, Aubert & de Gaujelac, 1991)* naliče je osvajačkog individualizma (koji se suprotstavlja negativnom individualizmu). To vodi bolesti idealiteta ili patologiji nedovoljnosti, koju najbolje predstavlja depresivna implozija opisana kod Erenberga. Dok depresivna implozija predstavlja jedan od izraza nemoći da se bude na visini, adiktivna eksplozija, u kojoj se po-jedinac drogira, dopinguje brzinom i urgentnošću, nezasitom žudnjom za akcijom, kao i brzim prelaskom na delo, predstavlja drugu patologiju savremenosti. U kolektivnoj praznini, koja izaziva teskobu, urgentnost istupa kao surogat smisla, kao da brzina rešavanja problema, sama po sebi, daje smisao akciji (Aubert, 1998).

Ako se vratimo sada u svet poslovnih organizacija u kojem se naj-češće susrećemo sa problemom hitnosti, možemo da pokušamo da preciznije opišemo karakteristike menadžera „obolelih od urgentnosti“, koji se žale da su prinuđeni da rade pod neprestanim pritiskom krajnje žurbe. Najfrapantnije je to što oni priznaju da više ne mogu, sve i kad bi hteli, da rade na drugačiji način, drugačijim tempom. Urgentnost je za njih apsolutna nužnost, koja ne ostavlja mogućnost da se taj osnovni postulat njihove aktivnosti stavi pod pitanje ili problematizuje.

Druga odlika koja im je svojstvena je perfekcionizam, što doprinosi jačanju urgentnosti i, samim tim, problema koje osećaju u vezi sa njom. Sve je hitno, sve mora da bude urađeno odmah, „juče“ kako vole, hvalisavo, da kažu, ali istovremeno i da bude dobro urađeno (dobro u smislu efikasnog). Subjekat „oboleo od urgentnosti“ gubi sposobnost da hijerarhizuje probleme – svi su podjednako hitni i bitni – kao i sposobnost da se odriče (da umesto, ili pre jednog uradi drugo, ili da jedno uradi lošije od drugog), a ne ume ni da objasni zašto. Pošto je u isto vreme nemoćan da se odrekne savršenstva, kombinacija ove dve prinude tvori paradoksalan zahtev – *double-bind* – (Bateson, 1972), jer da bi se stvari dobro uradile potrebno je vreme, a vreme je upravo ono što uvek i najviše nedostaje.

Zapanjujuća je potreba subjekta „obolelog od urgentnosti“ za hiperkontrolom: on hoće da održi kontrolu (nad samim sobom, nad drugima, nad situacijom) i zbog toga teži da odgovori na izazov (pre-cenjivanje *challenge-a*) da uspešno ostvari sve zadatke u datom, često nerealističnom, roku. Suočavamo se ponovo sa već pomenutom iluzijom omnipotencije. Vreme tako postaje prvobitni predmet žudnje, predmet koji želimo da posedujemo, a koji nam stalno izmiče. Ono je, dakle,

paradoksalan predmet jer se doživljava kao nedostatak, odsustvo prožeto brigom kako nedostatak ili nemanje vremena preobratiti u vreme ili imanje vremena. U ovoj perspektivi imanentnoj dimenziji „imati“, „posedovati“, koja karakteriše odnos prema vremenu u postindustrijskim društvima, vreme je predmet poriva ili žudnje za moći, prevedene u žudnju za moći nad vremenom, kao neuhvatljivim objektom koji se mora osvajati, otimati, „krasti“, u opštem kontekstu urgentnosti.

Kada mogućnost kontrole iščezne, jer ograničenja koja stvarnost postavlja ne dozvoljavaju čoveku, između ostalog upravo zbog nedostatka vremena, da odgovori na svoje unutrašnje, odnosno pounutrašnjene perfekcionističke i idealizatorske zahteve, dolazi do implozivne depresije. Ona se javlja kao patološki sindrom nedovoljnosti ili manjkavosti, direktno naličje narcisoidne slike o samom sebi i izopačene predstave o samopoštovanju (raskorak između ograničenog „jesam“ i nerealističnog „treba da budem“ ne u moralnom, već u smislu magijske omnipotencije). Pojedinaac je ophrvan osećanjem sopstvene nedostojnosti jer ne uspeva da dosegne samonametnuti ideal, bolje rečeno, idealnu sliku o sebi ili idealja. Depresija se tada javlja kao logični ishod neumerene želje za gospodarenjem sobom čoveka koji nije više ni u čemu svoj gospodar jer, poražen od vremena, ne može više da dela.

Žrtva spoljnog sistema (danas najviše invazivne, nemilosrdne profesionalne organizacije koja nameće sve neostvarljivije i nehumanije zahteve) koji se ogleda u unutrašnjem sistemu uverenja i vrednosti, moderni pojedinac je užurban i prenadražen čovek (Ehrenberg, 1998). On je do te mere asimilovao, interiorizovao hiperaktivnost i kontrolu nad vremenom kao strukturalne datosti svog postojanja da više nije svestan veze između svojih aktivnosti, psihičkih reakcija i fizičkog stanja. A kao vrhunac samoobmane i zaslepljenosti, čudi se i žali na umor (koji doživljava kao nešto neprirodno, nenormalno) usled predstave o ljudskom telu kao performantnoj, izdržljivoj „mašini“ koja treba da zadovolji svaki nalog volje ili hir. Tragajući za emocijama, uzbuđenjima, intenzitetom, obuzet anticipiranjem (u obliku neprestanog „bežanja unapred“) i odgovarajući na mnoštvo draži i podsticaja, on neumorno organizuje svoj raspored vremena tako da ne izgubi nijednu aktivnu minutu, bilo da se radi o obavezi ili zadovoljstvu. Rastrzan između straha od praznine i preopterećenosti, uvučen je u začaran krug: što više oseća umor, koji nije više znak, prirodna reakcija, već problem, to više nastoji, prožet nestrpljenjem i osećanjem krivice, da što pre povрати formu, da aktivistički i voluntaristički, po svaku cenu, reši taj problem što samo povećava njegovu iscrpljenost.

Stres, koji je u osnovi biološki i psihološki pozitivan faktor prilagođavanja, mobilisanja resursa i samoprevazilaženja, služi sve više potkrepljivanju narcizma i osećaja da se postoji. Gubeći svoju osnovnu svrhu, hrani se mimetizmom, konformizmom i kolektivnom svešču, koja svaki neupotrebljeni, nerentabilizovani trenutak, žigoše negativnom

odrednicom pasivnosti. Šta bi bio čovek bez stresa, drugim rečima čovek bez potrebe da se dokazuje, bez prepreka koje treba da savlađuje? Takav čovek ne samo da nije junak modernog doba: on nije ništa. Zato je bolji stres nego ništa! A kada je rezultat akcije negativan ili nezadovoljavajući, umoru koji dolazi posle napora pridodaje se umor zbog frustracije ili razočarenja što se nije bilo na visini. I to je „igra bez granica“!

Međutim, pored te logike uvek sve većeg dobitka i brzine, postoji i druga, možda zatumljena, ali vitalna, dejstvujuća, biofilna sila (Фром, 1984), koja ne dozvoljava čoveku da se liši sopstvene temporalnosti, sopstvenog odnosa prema vremenu, sopstvenih ritmova i koja ga ponovo uvodi u gustinu trajanja, sazrevanja, razmišljanja, sabiranja, kontemplacije tamo gde udari trenutačnosti i urgentnosti prečesto primoravaju na impulsivno reagovanje. Ustvari, sloboda, egzaltiranost, odbijanje beznačajnosti nisu stanja koja treba doslovno shvatati, u njihovoj bukvalnoj, dakle, tiranskoj realizaciji, već pre, da se poslužimo jednom metaforom, kao fotografske negative, kroz koje čovek, licem u lice sa samim sobom, postepeno postaje svestan da je frenetična aktivnost samo bekstvo napred, ispred sebe, u uzaludnom poricanju temeljnih odrednica ljudskog položaja. Treba vratiti mesto subjektivnosti, osetima, čuvstvima, opažajima, kao konstitutivnim dimenzijama čovekovog organskog, prirodnog postojanja, da se život ne bi isušio u racionalizaciji, kvantifikaciji i onome „stalno više, stalno još“, odnosno da se ne-racionalni subjektivitet ne bi ostvarivao samo kroz bolest, patnju i rizik. Potrebno je usmeriti svest i individualne i kolektivne napore, na očuvanje jedinstva, integriteta ličnosti koja se razbija o sve fragmentisaniju, iscepkaniju, mnogostrukiju, nekoherentniju, relativniju, nečitljiviju, čoveku neprijateljsku stvarnost.

Napetost između ove dve logike postojanja ili neizbežan dijalog između, s jedne strane, prinude urgentnosti ili trenutka, koja cepka i mlavi vreme u kontekstu sakralizacije trenutačnosti, odnosno kratkoročnosti i, s druge strane, nastojanja da se ponovo osvoji sopstvo u kontinuitetu koji se gradi unutar nekog referentnog smisaonog poretka, odlikuje nov odnos pojedinaca hipermodernog društva prema vremenu.

ZAKLJUČAK

Savremeni oblici i ritmovi rada, nametnuti žestinom globalne konkurencije, učestalošću i sve kraćim intervalima između inovacija, koje su imanentne samoj prirodi tehnologije, preobrazili su naš odnos prema vremenu u svim sferama života. Vreme nije više egzistencijalna dimenzija našeg postojanja i bića, naš saveznik u stvaranju kontinuiteta. Vreme nije više ono što leči, što, kako kaže stara poslovice „zaceľjuje rane“, zato ni strpljenje nije više vrlina. Istovremeno sa brzinom, očekuju se izvrsnost, efikasnost i kvalitet (i to totalni – *total quality*) procesa, procedura, proizvoda, usluga, odnosa. Još

od vremena masovne industrijalizacije, metafora organskog rasta, razvoja i sazreivanja ustupila je mesto mehanicističkom i instrumentalnom pogledu na svet i na čoveka, da bi sa današnjim informacionim tehnologijama, oblikovala „instant“ čoveka – čoveka trenutnog doživljaja, akcija, reakcija i komunikacija.

Ono što je trenutačnost za mašine i kompjutere pretvara se u urgentnost za čoveka. Užurbanost povezana sa perfekcionizmom (jer mašine, na koje treba da se ugledamo u našoj obuzetosti racionalizacijom, rentabilnošću, efikasnošću, brzinom, ne greše, ili je barem procenat greške zanemarljiv) tvori dvostruki, kontradiktorni imperativ koji je nemoguće zadovoljiti: uraditi nešto, postići neki cilj istovremeno što brže i bolje. Kompjuterizovane mašine, čije se funkcionalnosti stalno unapređuju zato da bi zadovoljile taj, za čoveka, paradoksalni zahtev, to sve bolje i rade, ali ljudi i društvo plaćaju već visoku cenu pregnuća da se približe toj nemogućoj normi, presađenoj iz tehnološkog u ljudski svet. U tom nastojanju, oni razvijaju patologije narcizma, žudnje za sveprisutnošću, svemoći čiji je prvi simptom pokušaj uspostavljanja dominacije nad vremenom. Vreme se, nekoherentno, u isti mah supstancijalizuje kao predmet koji se ima ili nema, formalizuje kao nekakav relativno rastegljiv okvir i kvantifikuje tako što se spacijalno segmentira (Bergson, 1959) u sate, minute i sekunde časovnika u koje treba ugurati sve više aktivnosti i stvari.

Čovek je prilagodljivo, fleksibilno biće, ali je pitanje koliko može da izdrži, bez individualnih i društvenih posledica, sve veću žurbu da sustigne „objektivno“ tehnološko vreme, odnosno da se održi nad rastućim procepom između dva ritma življenja: unutrašnjeg i spoljašnjeg.

LITERATURA

- Attali, J. (1982). *Histoire du temps*. Paris: A. Fayard.
- Aubert, N. & Jaureguiberry, F. (2000). *L'urgence comme symptome et analyseur de la société hypermoderne*, programme Travail et Temps. Paris : Ministère de la Recherche.
- Aubert, N. (1998). Le sens de l'urgence. *Sciences de la Société* (44), 29–41.
- Aubert, N., & de Gaujelac, V. (1991). *Le coût de l'Excellence*. Paris: Le Seuil.
- Aubert, N. (1990). Le coût de l'excellence, *Cahier de recherche ESCP*, (90), 90–115.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Bergson, H. (1959). *La perception du changement*. Paris: PUF.
- Bonneville, L. (2001) *Temporalité et Internet : réflexion sur la psychologie du temps à la lumière des pratiques domiciliaires*.
<http://composite.uqam.ca/2001.1/articles/bonnev2.html>, (Pristupljeno 14.11.2011)
- Conche, M. (1992). *Temps et destin*. Paris: PUF.
- Ehrenberg, A. (1998). *La fatigue d'être soi*. Paris: Odile Jacob.
- Eriksen, T. (2003). *Tiranija trenutka*. Beograd: Bibl. XX vek.
- Фром, Е. (1984). *Анатомија људске деструктивности*, II књига. Загреб, Београд: Напријед, Нолит и Аугуст Цесарец.

- Хајдегер, М. (1988). *Битак и вријеме*. Напријед: Загреб.
 Колаковски, Л. (1982). *Религија*. Београд: БИГЗ.
 Usunier, J-C. (1995). Une critique de la fonctionnalité de l'urgence. *Temporalistes*, (29), 5–10.

Tatjana Milivojević, Megatrend University in Belgrade, Faculty of Culture and Media, Belgrade

PATHOLOGIES OF TIME ACCELERATION

Summary

The modern man has experienced a radical change in the way he perceives time due to newly-emerging life-controlling economic parameters. The dictatorship of new units of time – speed, urgency, "instantism", and tight deadlines – was established in the mid-1980s together with economic and financial globalization, which was made possible by the IT revolution. The common denominator of these notions is speed, which lies in the core of capitalism: the faster the turnover of capital, the greater the profit. The culture of urgency, which has become a mental paradigm and a framework of activity, is characterized first by hypervalorization of activity as the antidote to existential uncertainty and, second, by compression of time, reflected in the imperative to achieve as much as possible with as little time (or resources, etc.) as possible. The urgency which invades the professional and private spheres of life represents a distorted perception of time corroding the human character and interpersonal relationships and causing serious individual disorders and social disturbances.

Indeed, modern forms and rhythms of work, imposed by the intensity of global competition, frequency, and ever-shorter intervals between innovations, which are inherent in the very nature of technology, transformed our relation to time in all spheres of life. Time is no longer the existential dimension of our existence and being or our ally in providing continuity. Since the time of massive industrialization, the metaphor of organic growth, development, and maturation has given way to an instrumental and mechanistic view of the world and of man, which, together with modern IT, shaped the "instant" man – man of momentary sensation, action, reaction, and communication. Modern individual, obliged to act at all costs, always faster and faster, relying only on his own internal resources, feels compelled to show initiative. He is faced with the question of what is possible instead of what is allowed so he is more prone to being constrained by limitations (possible/impossible) than to being forced to sacrifice something (allowed/forbidden). The feeling that one can never do enough, that one cannot always live up to the task, and that the demands (possibilities are perceived as imperatives) cannot be fulfilled within the required deadline is the setback of the invading individualism. This leads to the disease of ideality or pathology of insufficiency, which is best represented by the depressive implosion described by Erhenberg (1998). While depressive implosion is one of the symptoms of the individual's inability to be up to the (growing and multiple) demands, addictive explosion, where one is doping oneself up with speed and urgency, insatiable craving for action, and quick transition to action, represents the other modern pathology. In the collective void, which causes anxiety, urgency acts as a surrogate of sense, as if the speed of problem solving per se could give meaning to action.

Man is an adaptable, flexible being, but the question is how long he can endure, without any individual and social consequences, the increasing haste to catch up with the "objective" technological time or to balance himself over the growing gap between two paces of life: the in-ternal and the external one.